

14/11/2012-15
(1038)

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Устаноўва адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

Н. У. Чайка

**ТЫПАЛОГІЯ ЭЛІПСІСА
У СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

Манаграфія

Мінск
2012

Нацыянальная
бібліятэка
Беларусі

ЗМЕСТ

Дадатак А. Кампаненты семантычнай структуры канструкций з эліпсісам дзеяслова.....	3
Дадатак Б. Прадуктыўнасць мадэлей канструкций з эліпсісам дзеяслова	9
Б.1. Дынамічна-лакатыўны тып	10
Б.2. Экзістэнцыяльна-лакатыўны тып.....	22
Б.3. Акцыянальныя тыпы	26
Б.4. Лакатыўна-пацьентыўны тып	37
Б.5. Акцыянальна-дэлібератыўны тып.....	41
Б.6. Статальны тып.....	45
Б.7. Экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып	47
Б.8. Рэляцыйны тып	49
Дадатак В. Частотнасць структурных тыпаў канструкций з эліпсісам дзеяслова	51
В.1. Поліпрэдыкатыўны тып	52
В.2. Звышфразавы тып: самастойныя сінтаксічныя адзінкі ў структуры звышфразавага адзінства	63
В.3. Звышфразавы тып: эліптычныя і парцэляваныя канструкцыі ў структуры звышфразавага адзінства.....	76
В.4. Ускладнена-паратаксічны тып	84
В.5. Ускладнена-паўпрэдикатыўны тып	89
B.5.1. Эліптычныя канструкцыі з адасобленымі азначэннямі.....	89
B.5.2. Эліптычныя канструкцыі з адасобленымі акаличнасцямі	91
В.6. Ускладнена-параўнальны тып	94
В.7. Ускладнена-далучальны тып.....	96
В.8. Ускладнена-паратаксічны тып	98
B.8.1. Ускладнена-інтрадуктыўны тып (з устаўнымі канструкцыямі)	98
B.8.2. Ускладнена-інтрадуктыўны тып (са звароткамі).....	101
Дадатак Г. Кампенсаторныя семантычныя кампаненты ў канструкциях з эліпсісам дзеяслова	103
Г.1. Дынамічна-лакатыўны тып	104
Г.2. Акцыянальныя тыпы	110
Г.3. Лакатыўна-пацьентыўны тып	120
Г.4. Акцыянальна-дэлібератыўны тып.....	122
Г.5. Экзістэнцыяльна-лакатыўны тып.....	125
Г.6. Статальны тып.....	128
Г.7. Экзістэнцыянальна-тэмпаральны тып	130
Г.8. Рэляцыйны тып	132

Дадатак Д. Функцыянованне канструкций з эліпсісам дзеяслова	134
Д.1. Выражэнне прэдыкатыўных катэгорый у канструкциях з эліпсісам дзеяслова	135
Д.1.1. Выражэнне катэгорыі тэмпаральнасці	135
Д.1.2. Выражэнне катэгорыі мадальнасці	142
Д.1.3. Выражэнне катэгорыі персанальнасці.....	149
Д.2. Канструктыйная поліфункцыянальнасць сінтаксем у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікаций.....	155
Д.2.1. Канструктыйна-трансфармацыйныя фактары поліфункцыянальнасці сінтаксем	155
Д.2.2. Канструктыйна-катэгарыяльныя фактары поліфункцыянальнасці сінтаксем	166
Д.2.3. Логіка-семантычныя фактары поліфункцыянальнасці сінтаксем..	174
Дадатак Е. Акт аб укараненні.....	177

Кампаненты семантычнай структуры канструкцый з эліпсісам дзеяслова

Кампаненты суб'ектнага тыпу

Агенс (агент, агентыў) – удзельнік сітуацыі, яе наўмысны ініцыятар, які кантралюе сітуацыю, непасрэдна выконвае дзеянне і з'яўляецца крыніцай энергіі гэтага дзеяння: *У специцы я праскочыў кабінет, і мне неабходна было вярнуцца.*

Адпраўшчык – данатар у сітуацыі рэалізаванага адчужэння перадаваемага аб'екта. Звычайна ён выступае ў рознага кшталту пераўтварэннях: *Ліст – ад брата. Студэнтам – ад презідэнта.*

Адрасант – агенс-моўца: *Яна сказала сябрам, што пойдзе ў школу.*

Данатар (тэрмін у Т.Я. Чаплыгінай) – агенс у сітуацыі перадачы матэрыяльнага аб'екта: *Тамара перадала книгу Сяргею.*

Дэскрыптыў – пратаганіст-носьбіт прыметы, якасці, уласцівасці:

– **квалітатыўнай**: *Рабінія размножаецца на сенінне і вегетатыўна;*

– **квантитатыўнай**: *Iх было ў палаты двое;*

– **кваліфікатыўнай**: *Вялікая пілатка была кают-кампаніяй і кухні.*

Каагенс – другі агенс або іх грула, якія сумесна ажыццяўляюць дзеянне: *Іван і Сяргей выбіралі бульбу. Маші з дачкой жалі жыста.*

Кампаратыў – асобы, предметы, з'явы, што супастаўляюцца ў якіх-небудзь адносінах: *Дзядзька старэйши за пляменніка на 58 поўных гадоў.*

Камплетыў – шэрае ў адносінах да ўсіх частак, якія яго складаюць: *У нашай сям'і – 5 чалавек.*

Каўзатыў – агенс, што выступае прычынай сітуацыі: *Праліўныя дажджы выклікалі паўёлы вады ў рэках.*

Намінатар – агенс у сітуацыі наймення, называе імя: *Электрычнымі конкамі мы называлі першыя трамваі.*

Пасэсар – агенс – уладальнік чаго-небудзь: *У мяне тады была стрэльба.*

Рэлянты – асобы, жывёлы, предметы, паняцці, якія знаходзяцца ў пэўных адносінах адзін з адным: *Турын і Сергушова пазнаёміліся праз некаторы час пасля адлёту Сямёна.*

Стымул-1 – прадмет або падзея, якая вызначаецца фактам сваёй наяўнасці ці выразнасці вызначаных якасцей, паводзін, адносін ці харктарыстыкі іншых удзельнікаў: *Турнір па гімнастыцы прыцягнуў увагу тысяч глядачоў.*

Стыхія – стыхія ці прадмет, які ажыццяўляе сітуацыю перамяшчэння, разбурэння ці знішчэння іншага прадмета: *Вадой знесла лодку.*

Функтыў – прадмет, які стварае сітуацыю: *Дрэвы гнуліся ад ветру.*

Экзісцыенс – суб’ект экзістэнцыі, наяўнасці: *Ёсць і сёння майстры, якія перанялі традыцыйныя прыёмы ювеліраў.*

Эксперыенцар – прадмет-носьбіт стану або фазіснай мадыфікацыі: *Мокрае дрэва пачынала разбухаць.*

Элеменатыў – адзін з элементаў мноства ў адносінах да іншага мноства: *Воўк адносіца да драпежнікаў.*

Кампаненты аб’ектнага тыпу

Аб’ектыў – прадмет, на які ўздзейнічае агенс (фізічная сфера): *Я выцягнуў шуфляду.*

Данатыў – матэрыяльны аб’ект у сітуацыі перадачы: *Фёдар адправіў гэтую запіску па адрасе.*

Дэліберат (дэлібератыў) – асона, прадмет, падзея, якая выступае аб’ектам інтэлектуальнай дзейнасці адрасата: *Раскажу пра выпадак, які адбыўся са мной у 1943 годзе.*

Крэатыў (рэзультатыў у Т.В. Шмялёвай) – прадмет, сітуацыя, якія ўзнікаюць у выніку ажыццяўлення дзеяння або сітуацыі: *У канцы года мы правядзём канферэнцыю.*

Намінат – прадмет ці з’ява рэчайнасці, якія атрымліваюць назуву ад намінатара: *Цытаплазмай навукоўцы называюць пратаплазму, якая знаходзіцца па-за ядром.*

Пасэсіў – аб’ект валодачня у сітуацыі прыналежнасці: *Гэта машина належыць майму суседу.*

Пацыентыў – адушоўлёны ўдзельнік сітуацыі, на які ўздзейнічае агенс: *Жанчыну прааперуюць загадчык адзялення.*

Перцэнтыў – прадмет, прымета, падзея, якія ўспрымаюцца органамі пачуццяў: *Мы ўйшлі. Пахла жытам, аўсом, ячменем.*

Стымул-2 – прадмет, падзея, субстанцыя, якія выклікаюць тыя ці іншыя адносіны або пачуцці: *З самага краю вострава ён любаваўся пырскамі, што пераліваліся вясёлкай.*

Элімінатыў – прадмет, сітуацыя, што аказваюцца знішчанымі, разбуранымі, выдаленымі: *Я патушыў вогнішча.*

Эўрыкатыў – прадмет, з’ва, аб’ект, што ўводзяцца ў сістэму ведаў у выніку інтэлектуальна-творчай дзейнасці агенса: *Калумб адкрыў Амерыку.*

Кампаненты адрасатнага тыпу

Адресат – атрымальнік інфармацыі: *Кніга адрасавалася галоўным чынам навукоўцам.*

Адресат можа выступаць як актыўны саўдзельнік сітуацыі – суразмоўца: *Мы з ім гаворым пра паэзію.*

Бенефіцыенс – асоба, зацікаўленая ў ажыццяўленні сітуацыі: *Івана прэміравалі.*

Дэстынатыў-1 – асоба ці прадмет, якому прызначаецца які-небудзь прадмет ці дзеянне: *Рукапісныя панеры купіў для ліцэя граф Кушалёў-Безбародка.*

Рэцыпіент (рэцэпіенс, атрымальнік) – атрымальнік матэрыяльнага аб'екта: *Новыя школы – дзесятам.*

Кампаненты інструментнага тыпу

Інструмент – кампанент, які дапамагае ў ажыццяўленні сітуацыі: *Знічыць супраціўленне тэрорам.*

Інструментыў-1 – прылада, якая спрыяе ажыццяўленню сітуацыі: *Гвозд забіваецца малатком.*

Інструментыў-2 – кампанент інтэлектуальнага дзеяння, параметр аб'екта інтэлектуальнага дзеяння: *Становічча часіцы візначаюць з дапамогай адной велічыні, напрыклад, каардынаты «x».*

Інструментыў-3 – кампанент інтэлектуальна-творчай дзеянасці – правіла, формула, палажэнне, закон, з дапамогай якога агенс вызначае тыя ці іншыя параметры аб'екта інтэлектуальнай дзеянасці: *Вылічыць x з дапамогай наступнага правіла.*

Кантролер – прылада, з паказчыкамі якой звяраюцца параметры дзеяння: *Заплаціць за электраэнэргію па лічыльніку.*

Медыятыў-2 – прылада, якая аб'ядноўвае дыстантна размешчаных удзельнікаў сітуацыі: *Усесці сілаватку з дапамогай шпрыца.*

Сродак – речыва, якое расходуецца пры ажыццяўленні сітуацыі: *Мыцца вадой.*

Фабрікатыў – зыходны матэрыял, речыва: *Аснова фігуры выразалася з дрэва, а зверху накладаліся тонкія пласцінкі са слановай косткі.*

Сітуанты

Анамасіятыў – імя ўласнае, індывідуальная назва неадушаўлёнага прадмета ці падзеі: *Над Японіяй зафіксавалі тайфун «Мэры».*

Аўтарызатар – асоба ці адушаўлённая істота, з пункту гледжання якой або ў інтарэсах якой прадмет атрымлівае прэдыкатыўную ацэнку: *Галоўным свяцілішчам для Гогаля была ў гімназіі бібліятэка.*

Дэструктыў – цэлы прадмет, парушаны або разбураны аддзяленнем часткі: *Лісток са смытка.*

Дэстыгнатыў-2 – прадмет у адносінах да сваёй часткі, якая функцыянальна звязана з ім: *Накрыўка ад чайніка*.

Камітатыў-1 – прадмет, які спадарожнічае асобе пры рэалізацыі сітуацыі: *Я сяджу з кубкам кавы*.

Кампазітыў – складовая частка функтыва, аб'ектыва і дэскрыптыва: *Самалёт з трывма пасажырамі на борце прызямліўся на полі*.

Камплетыў – цэлае як адзінка ў адносінах да колькасна вызначанай часткі: *Ён узяў палову яблыка*.

Каўзатар – асоба, якая пры стварэнні сітуацыі вызначае паводзіны іншых удзельнікаў: *З дазволу настаўніка я сяджу ў школе*.

Крыгтэрый – асоба, прадмет ці з'ява, у адносінах да якіх усталёўваецца адпаведнасць / неадпаведнасць некаторых параметраў: *Тры бібліятэкі – гэта мала для нашага горада*.

Намінант – назва, якая даеца намінатарам наміналу – класу прадметаў ці з'яў рэчаіснасці: *Дэфармацыяй называецца змяненне целам сваёй формы прапарцыянальна сіле, якая дзейнічае на цела*.

Партытыў – частка любога актанта некаторых сірканстантаў (месца, часу): *У першыя дні мая паходадала*.

Пасрэднік (каагенс у Т.В. Шмідт) – асоба, якая садзейнічае агенсу ў ажыццяўленні сітуацыі: *Я набыў гэтую марку з дапамогай знаёмага філатэліста*.

Сурсіў – крыніца інфармацыі: *Працягваю публікацыю рэцэптаў з даўнейшай кулінарнай кнігі*.

Сірканстанты

Лімітатыў – сфера, межы рэалізацыі прыкметы: *У машина будаўніцтве ён працаваў не адзін дзясятак гадоў*.

Прасперація сірканстанты

Дыменсіў-1 – колькасная характеристыка прасторы: *Машыны пройдуць па дарогах Расіі амаль трэх тысяч кіламетраў*.

Дырэктыў-старт – зыходная крапка, адпраўны пункт: *Дзеци выйшли з бібліятэкі*.

Дырэктыў-фініш – канечны пункт руху: *Яраслаў не адважыўся наблізіцца да Кіева*.

Дыстыбутыў – множнасць лакатываў: *Да восьмі вечара ўсе сядзелі на сваіх месцах*.

Лакатыў – месца, у адносінах да якога вызначаецца прадмет ці ажыццяўляеца дзеянне: *Пушкін правёў у Адэсе каля года*.

Транзітыў – прастора паміж стартам і фінішам, якая часткова ці цалкам пераадольваеца пры руху: *Я ішоў па вузкай палявой сцяжынцы*.

Часавыя сірканстанты

Дыменсіў-2 – час, цалкам заняты дзеяннем: *Усяго некалькі* дзён ён прабыў у Мінску.

Дыменсіў-патэнсіў – часавы адрезак, на працягу якога доўжыннае або стан: *Яна захварэла надоўга*.

Дыстырыбутыў-2 – паўтаральнасць, раздзяляльнасць: *Сяброўка апранала гэту сукенку толькі па святах*.

Тэмпаратыў – час, які часткова заняты дзеяннем: *Перад ад'ездам* ён зайшоў да нас.

Тэрмінатыў – час завяршэння, тэрмін выканання дзеяння: *Да восені* хата была пабудавана.

Сітуацыйныя сірканстанты

Сітуатыў-1 (уласна сітуатыў) – стан асяроддзя: *Не стой на ветры*.

Сітуатыў-2 – месца + час (формы грамадскай арганізацыі часу): *Усё гэта адбылося на ўроку*.

Сітуатыў-3 – час + прычына: *У зімні час чароду на пабярэжжы мала*.

Сітуатыў-4 – стан асяроддзя + прычына + час: *На марозе яго галава пабялела*.

Каўзальныя сірканстанты

Кандытыў – умова: *Пры ніграванні* цела пашираецца.

Кансеквентыў-1 – вынансы кампанент: *Неспрактыкаванасць* прыводзіць да бяды.

Кансеквентыў-2 – вынанса, зробленая на аснове лагічнай аперацыі: *Ластаўкі нізка лёгтсюце – на дождэ*.

Канфірмаціў – падстава, адпаведнасць пэўнай інфармацыі: *На яго думку, пазначаны містрыял адпавядае рэчаіснасці*.

Каўзатыў – прычына сітуацыі: *Праз хваробу* я не змог наведаць заняткі; *Выход з карабля – толькі з майго асабістага дазволу*.

Матыў – лагічная падстава для выніку разумовага пазнавальнага дзеяння: *Па водары* – гэта ружса.

Фінітыў-1 – прадмет ці дзеянне, якое з'яўляецца мэтай перамяшчэння ў просторы: *Пабегчы на дапамогу*.

Фінітыў-2 – прадмет / дзеянне як мэта барацьбы, канкурэнцыі, маўленчага і сацыяльнага дзеяння: *Мы ўсе былі на тваім баку*.

Фінітыў-3 – прадмет / дзеянне, для якога прызначаны іншы прадмет, час, сродкі: *Я пазычыла грошы на кнігі і паездку*.

Фінітыў-4 – дзеянне, дзеля якога здзяйсняецца асноўнае дзеянне, рух, спыненне дзейнасці і г. д.: *Ён прыехаў у Мінск на вучобу*.

Характарызацыйныя сірканстанты

Дыменсіў-3 – колькасная прыкмета дзеяння (мера і ступень): *Я зрабіў выгляд, што надзвычай захоплены сузіраннем прыроды.*

Інтэнсіў-1 – максімальная мера, адлюстраванне паўнаты, вычарпальнасці дзеяння, працэсу: *Ён патраціў усё да капейкі.*

Інтэнсіў-2 – стан, каўзіраваны інтэнсіўным дзеяннем, станам ці адносінамі (мера інтэнсіўнасці): *Ён да болю сціскаў руку свайму сябру.*

Камітатыў – спадарожная акалічнасць: *Дзеці моцна спалі над шум дажджу.*

Медыятыў-1 – якасная характеристыка дзеяння або яго выніку: *Трэнер рэкамендаваў вас з найлепшага боку.*

Спосаб – метад, характар ажыццяўлення дзеяння: *Методам разваражання ён прыйшоў да высновы аб існаванні яшчэ адной элеметарнай часціцы.*